

[0186] BIER EN BARMHERTICHHEIT KAMEN GEAR

Yn *De Pompeblêdden* hat E.B. Folkertsma ¹⁾ lêsten in stik oer de eigenaerdige forbining fan 'e bigripen *bier* en *barmhertichheit* skreaun. De oanrin fan dat artikel haw ik mei nocht lêzen, lykwols net de fuortsetting, dêr't yn bisocht wurdt, om de sizwize *bier en barmhertichheit kamen wer boppe* ²⁾ yn 'e *Rimen en Teltsjes* fan 'e Bruorren Halbertsma to forklearjen. Folkertsma giet ntl. by syn útliz fan it Frysk út en dêrtroch rekket er op 'e doele. Hoe faei as it is, jins eachweid yn it taelkundige to biheinen, hat de skriuwer sels wol field, hwant neffens syn eigen wurden moast de útlizzer winliken earst neigean, oft de útdrukking faeks noch earne oars yn 'e Fryske skriften foarkomt, en dêrnei ûndersykje, hwat bisibbe talen en tongslaggen ús mûlk op dat stik leare kinne. Neffens dat soune bigjinsel haw ik gâns in rige wurdboeken rieplachte en byinoarswile hwat foar de forsprieding en de forklearing wichtich achte wurde mei. De rispinge bied ik hjirby de lêzers oan. It sil bliken dwaen, dat de wiere bitsjutting fan ús sizwize de taellju al sa likernôch twahûndert jier forlyn bikend wie. Opmerklik mei it ek noch hjitte, dat Dûmny Joast Halbertsma witten fan 'e oarsprong hie, hwat Folkertsma finael oer de kop sjoen hat. It liket my de baes ta en set alle fynplakken yn tiidsrige, om't dan better útkomt, hoe't guon wurdboekskriuwers, dy't aenst oanhelle wurde sille, fan har foargongers ôfhingje:

1. **1585.** De Lutherske dûmny Bartholomäus Ringwaldt (1530-1599) biskikt ús it âldste plak, dêr't *bier* en *barmhertichheit* meiinoar forboun binne. Yn 1585 kaem dy syn - sonttiid gauris werprinte - boek *Die lauter Wahrheit* út, dat as 'sedespegel' bidoeld wie. Alderhanne nuvere kostgongers fan ús Leaven Hear, lyk as de opsnijer, de spylder, de sûper en de woekerder, bylde er dêryn ta warskôging út. As er oer de ûnderskate soarten fan dronkenskap gear is, riuwt syn rympinne dizze rigels oaninoar:

Ein ander denn in voller weis
 Andechtig zu erseufftzen weis,
 Red viel von Gott, und thut darnebn
 Die Hende gegen Himmel hebn,
 Als wer er voller Heiligkeit,
Vnd ist Bier und Barmherzigkeit.
 Desgleichen redt er ohne List,
 Sagt alles raus, was in jhm ist,
 Vnd alle Ding so hertzlich meint,
 Das er darüber Threnen weint.

Die lauter Wahrheit, útj. fan 1597, s. 79.

2. **1604.** Nicolaus Gryse, dy't in bulte war foar it Platdútsk dien hat, joech yn 1604 to Rostock in *Leien Bibel* yn it ljocht, dêr't er dizze wurden yn brûkt: '*bi etliken kümpt Beer und barmherticheit tho samende, dat se wenen*'. Dy oanhael út 'e *Leien Bibel* 1604, 2, Q 4^b dûkt, lyk as wy aensen sjen sille, yn 'e wurdboeken út 'e leste twahûndert jier hieltiten wer op.

1) E. B. Folkertsma, *Barmhertich bier?*, *De Pompeblêdden* 32 (1961), s. 3-6.

2) Bruorren Halbertsma, *Rimen en Teltsjes*, 7de printinge, Boalsert-Ljouwert 1958, s. 25.

3. **1614.** De Fryske oerlevering fan 'e bidoelde sizwize set yn mei de *Burmaniasprekwurden*, in samling fan ryklik âlvehûndert adagia en sprekmanearen, dêr't wy as nûmer 942 *T' biaer en barmherticheit kamen gaer* ¹⁾ yn fine. De lêzingen fan it printe wurk út 1641 en fan it hânskrift Gabbema forskille fan 'e âldste tekst fan 1614 allinne mar in kromke yn 'e stavering: *T'biær en barmherticheyt kamen gær* ²⁾ (Dr.) - *Tbyear en de barmhertigheyt keam gear* ²⁾ (ms. Ga.).
4. **1767.** Foar de stúdzje fan 'e Saksyske gaspraken is *Versuch eines bremisch-niedersächsischen Wörterbuchs* (Bremen 1767 e.f.) hjoeddedei ek noch in wichtich helpmiddel. Dat wurdboek omskriuwt net allinne moai krekt de bitsjutting fan ús útdrukking, mar forklearret tagelyk, hoe't *bier* en *barmhertichheit* gearfoege wurde koene. Yn diel I, s. 56 lêze wy: *Beer un Barmhartigkeit kaamt bi em tosamen : wird von demjenigen gesagt, der in der Trunkenheit (wie gemeiniglich geschiehet) empfindlich und weichherzig wird*, wylst in side earder (I, 55) it neikommende biskreaun stiet : *barm*, der Hefen. *De Barm leep em aver 't Harte*: sagt man mit Anspielunge auf das Wort Barmherzigkeit, für: er wurde weichherzig, oder zum Mitleiden bewegt'. Oan 'e ein fan ús oersjoch sille wy op dy útliz weromkomme.
5. **1781.** In oar Leechdútsk wurdboek, to witten fan J.C. Dähnert, *Platt-Deutsches Wörter-Buch nach der alten Pommerschen und Rügischen Mundart* (Stralsund 1781) kin op s. 24 hwat koarter krieme: *Dar kumt Beer un Barmhartigkeit tosamen*, sagt man von einem gutherzigen Betrunkenen'.
6. **1829.** It is bikend, dat Joast Halbertsma stomme graech folksrieme en ek wol âldfrinzige útdrukkings yn syn forhalen (en yn syn broer sines!) bifrisselje mocht. Twaris wurdt de sizwize, dêr't wy foar dit artikel bilang by hawwe, yn 'e forneamde Fryske skriften fan 'e bruorren foun. It âldste plak is yn *De Lapekoer fen Gabe Skroor*, [2de pr.], Dimter [1829], s. 34: *Mar Saskemoi, aad sloof, sloeg dochs bier in bermhattigheit wer om 't het, in socht him wer uut syn skuulhoalle wei*, dêr't wy foar it gemak, al forskilt it jiertal, it twadde foarbyld út 'e *Rimen ind Teltsjes*, Dimter 1871, mar oan taheakje: *Do de hollen hwat betommele wieren, kamen biar ind barmherticheit wer boppe*'.
7. **1854.** De bruorren J. en W. Grimm helje yn har *Deutsches Wörterbuch* I, Leipzig 1854, kol. 1136 inkeld en allinne it plak út B. Ringwaldt syn boek *Die lauter Wahrheit* oan (sjoch boppe ûnder nû. 1) en merke dêr koart en bounich by op: *Wortspiel mit bier und barm Hefe*'. Hja hawwe it by de rjochte ein, al sille fuort net alle lêzers witte, hwer't nou krekt de ein fêst sit. Dyen soe ik freegje wolle om noch efkes tiid to dwaen.
8. **1859.** Alles hwat J. Halbertsma sa'n sechstich jier lang foar syn *Lexicon Frisicum* opskreaun hie, brocht er gear yn twa hânskriften A en B, dy't W. Dykstra-en-dy letter foar har *Friesch Woordenboek* (1900-1911) brûkt en biarbeide hawwe. Mear as ienris moat Dûmny Joast oer de bitsjutting fan ús útdrukking prakkesearre ha, forlykje alderearst dizze beide oantekeningen út hs. B:

1) Sjoch de útjefte fan J.H. Brouwer en P. Sipma yn *De twadde jiergearkomste fen de Fryske Akademy*, Assen 1940, s. 171.

2) Forl. *Fryske Sprekwurden*, útjown fan A. Feitsma, Estrik XI, Grins 1956, s. 68.

a) *Biar ind barmherticheid kamen boppe*, bier en barmhartigheid kwamen boven, d.i. het medelijden sloeg hem om het hart. Gierige mensen worden vrijgevig als zij een vrolijkheidje aan krijgen. Velen worden door den drank gemoedelijk, teder, ja, storten zelfs tranen van dier (= *dierbaar*) gevoel (s. 249).

b) *Biar ind barmherticheid komme boppe*, het gevoel der betrekking van liefde of vriendschap begint weder boven te drijven en tot zagtheid en weldadigheid aan te sporen. - Misschien zinspeelt het bier op het bekende verschijnsel, dat mensen, die dronken makende drank naar 't hoofd begint te stijgen, dikwerf vertederd of verliefd worden (s. 410).

9. **1860**. In eksemplaer fan 'e *Niederdeutsche Sprichwörter und Redensarten, gesammelt und mit einem Glossar versehen von Karl Eichwald* (Leipzig 1860) koe ik yn Grins net bisette. Doe't it boekje út in oare bibleteek opfrege wie, die it bliken, dat de gearstaller ús sizwize op s. 5 ûnder nû. 111 àl opneamt: '*Beer un Barmhartigkeit kamt bi em tosamen*', mar yn syn fierstento biheinde wurdlist neat ta in better forstean dêrfan bydraecht.

10. **1867**. Koart om 'e hoeke giet allyksa it bikende sprekwurde-boek fan K.F.W. Wander, *Deutsches Sprichwörter-Lexikon I* (Leipzig 1867), kol. 374: '*Beer un Barmhartigkeit kamt bi em tosamen*', hwerby allinne nei Eichwald 111 (sj. boppe nû. 9) forwiisd wurdt.

11. **1872**. Jitris, en nou foar 't lêst, moetsje wy yn dit forbân J. Halbertsma († 1869), dy't yn it nei syn dea útkommen *Lexicon Frisicum. A-Feer* (1872), kol. 237, syn bitinken sà yn it Latyn werjown hat: *Biar ind barmherticheid komme boppe*, homo illiberalis misericordia tangitur; reminiscitur sanguinis, amoris vel beneficii pristini; proprie notat phrasis hominem tenacem, qui incalescens potu cerevisiæ fit liberalis. Confer *barm* B.N.L. I, 55. Yn it Frysk oerbrocht: 'it moed wurdt in stûf minske weak; him komme de sibbebannen, de leafde of in woldied fan alearen yn 't sin; binammen slacht dy sizwize op in skriel minske, dy't, hjit fan it bierdrinken, rynsk wurdt'. **D e k r e k t e f o r w i z i n g n e i t B r e m e r w u r d b o e k**, it B(remisch-) Niedersächsisches) L(exikon), kinne wy út opmeitsje, dat de skriuwer oan 'e ein fan syn libben foar't forstân hie, hoe't de útdrukking ûntstien wêze moat.

12. **1875**. Nou binne K. Schiller en A. Lübben mei har *Mittelniederdeutsches Wörterbuch I*, (Bremen 1875) oan bod. Hja sizze op s. 154: '*By etliken kumt beer vnd barmherticheit tho samende, dat se wenen*'. Gryse, *L(eien) B(ibel)* f. 42. Vgl. Wander s.v. *Bier* u(nd) Fr. Reuter, *Franzoesentid* 118: '*De Möller was gistern nicks as bramwin un barmherzigkeit*'.

13. **1879**. In wurdboek, dêr't men gauris jins gading yn fynt en dat men sadwaende by wurdneuperijen nea net oerslaen mei, is J. ten Doornkaat Koolman, *Wb. der ostfriesischen Sprache* (Norden 1879). Wy sochten der dizze kear ek net omdôch yn, hwant op s. 147 stiet: '*bêr un barmhartigheid kamen bî hum tosamen* (trifft zu, beim sog. besoffenen Elend), cf. dieserhalb bei Sch(iller) u(nd) L(übben) unter *bêr* die letzte Redensart: *by etliken kumt beer un barmherticheit tho samende, dat se wenen*'. - Al bringt dy oanhael net in soad nijs, hy wiist yn alle gefallen út, dat it Eastfrysk de sprekwise ek hiem hat (of hie).

14. **1888**. Wol men stúdzje fan it Grinslânsk meitsje, dan docht H. Molema syn *Wörterbuch der Groningenschen Mundart* (Norden un Leipzig 1888) noch

altiten rju fortuten, ja, men mei feilich sizze, dat de goede taelkundige forklearingen yn it lettere Grinslânske wurdboek fan K. ter Laan oan dy syn foargonger to tankjen binne. Oer de útdrukking, dêr't wy mei dwaende binne, hat Molema op s. 36 fan it oanhelle wurk gâns in stik skreaun, dêr't wy út oernimme: `Zegsw(ijze): *bier* (of *bijer*) en *barmhartighaid* komen *bie 'n kander* (of: *bie 'n ander*), van iemand die in dronken toestand weekhartig wordt, of ook: vomeert. Oostfr(iesch): *beer un barmhartigkeit* = troebel bier; Neders(aks.): *Beer un barmhartigkeit kaamt bi em tosamen*, en: *De barm leep hem over 't harte* = hij werd tot medelijden bewogen; Holst(ein): *Dat geit wedder na 'n den barm to* = gaat weder zijn ouden gang; Strel(itz): *Wat to letzt kûmmt, is barm*. Van *barm* wordt de gist gemaakt, maar beteekent ook: bezinksel, droesem van bier; ... de zegswijze is dus eene woordspeling met: *barmhartigheid*'.

15. 1900. W. Dykstra en syn meiwurkers neame yn it *Friesch Woordenboek I* (Leeuwarden 1900), s. 85 wol: *Bier en barmhartichheid kamen boppe*, mar dêr wurde wy neat wizer fan, mei't hja allinne har fynplak, *R. ind T.* ², 10^b, opjowe.

16. 1929. Dat wy nei de opjefte fan Molema (sjoch nû. 14) ek K. ter Laan syn *Nieuw Groninger Woordenboek* (Groningen-Den Haag 1929) noch in plakje ynskewiele, dogge wy inkeld om de folsleinens, hwant bisûnderheden wurde wy dêrút foar it Grinslânsk net gewaar: (s. 53) '*Baier in barmhaarteghaid koomm bie n ander* - uitdrukking, wanneer een dronkenman sentimenteel wordt'. Yn 'e twadde printinge fan Ter Laan syn Wb. (Groningen-Djakarta 1952), s. 54 waerd de stavering fan 'e sizwize foroare: *Bair en baarmhaarteghaid komen bie nander*, wylst de Nederlânske taljochting gelyk bleaun is.

17. 1942. Wy bislute dizze rige mei R. Wossidlo-H. Teuchert, *Mecklenburgisches Wörterbuch I*, Neumünster 1942, kol. 632. Moai wiidweidich geane de skriuwers dêrre op ús útdrukking yn, forlykje: **barmhartigkeit** f. Barmherzigkeit, meist in der passiven Bedeutung Erbärmlichkeit, Elendigkeit, bes. von der weinerlichen Gemütsstimmung des Säufers: '*bi etliken kûmpt Beer und barmherticheit tho samende, dat se wenen*' (d.h. in der Trunkenheit werden sie weichherzig, rührselig, weinerlich) GRY(SE) *L(eien)b(ibel)* 2, Q 4^b; in demselben Sinne: bei dem weinenden Säufer *is Brammwin un Barmhartigkeit in einen Sack* Wa [= Stadt Waren]; oder: *em kamen Kæm un Barmhartigkeit ut de Ogen* Lu Neust. [= Neustadt, Kreis Ludwigslust]; *dee süht ut as Brammwin un Barmhartigkeit*, d.h. ganz jämmerlich Wi [= Wismar]. Mnd. *barmherticheit* f. B(remisch-niedersächsisches) Wb. I, 56, DÄ(HNERT) 24^a.

It kin fansels bêst wêze, dat my noch it ien en oar ûntkommen is, mar it hjirboppe gearbrochte materiaal kin it grif wol mei ta, tinkt my.

As wy it hear ris oersjogge, dan kinne wy de útkomsten fan it ûndersyk yn dizze punten gearfetsje:

1) de útdrukking *bier en barmhertichheit kamen gear* is binammen Leechdútsk. It âldste foarbyld biskikt ús it wurk fan B. Ringwaldt (1585), dy't 33 jier as dûmny yn Langenfeld by Zielenzig, net fier fan 'e Platdútske taelgrins ôf, stien hat. Al skriuwt de man Heechdútsk, men kin dochs skoan Leechdútske ynfloed yn syn wurk fornimme (forlykje mar de staveringen *darnebn* – *hebn!*). Geane wy by de iggen fan 'e East- en Noardsé lâns, dan komme wy neitiid de sizwize tsjin yn Pommeren (nû. 5), Meklenboarch (nû. 2, 12, 17), Nedersaksen

(nû. 4), East-Fryslân (nû. 13), Grinslân (nû. 14, 16) en Westerlauwersk Fryslân (nû. 3, 6, 8, 11, 15). To uzes is dy it earst oerlevere yn 'e *Burmania-sprekwurden* [1614] en hat dêrút har wei foun nei de Halbertsma's [1829 en 1871];

2) it *Bremer Wb.* fan 1767 rekket de woartel yn it lid mei de opmerking, dat yn 'e sizwize: *De Barm leeft em aver 't Harte* `it moed waard him weak' it wurd *barm* in `Anspielunge auf das Wort Barmherzigkeit' is. Krekt-en-allyk prate de bruorren Grimm (en letter Molema) yn dit forbân fan in `wurdaerdichheit'. Foar in goed oardiel moat men witte, dat yn it Middelleechdútsk twa wurden *barm* bistiene, sa't kleare bliken docht oan A. Lasch-C. Borchling, *Mnd. Hwb.* (Hamburg 1928 -), kol. 148:1) *barm*, *barme*, *berme* m. `Hefe, Gest, namentlich Bierhefe; 2) *barme*, f. `Erbarmung, Mitleid'; *barm* *över dat herte gân lâten*, `Erbarmen haben'. It earste mnd. *barm(e)* `bisinksel, grom, gromsop, grounsop; ek: *gêst*' is bisibbe oan ags. *beorma*, ning. *barm*, grinsl. *baarm*, eastfrysk *barm*, noardfrysk *barm*, *berme* (Outzen [1837], s. 16), nhd. *Bärme* (út it Leechdútsk); ndeensk *bærme*, nnoarsk *berm*, nsweedsk (dial.) *bärma* (de lêste trije út it Middelleechdútsk) en hinget gear mei lat. *fermentum* `sûrdaei, *gêst*'. It twadde mnd. *barme* `erbarming, meilijen, bigreatsjen' hoecht net fierder útlein to wurden;

3) wy moatte sadwaende fan in stêfrimend wurdpear *bier en barm* útgean, twa bigripen, dy't op 'en nausten meiinoar forbân hâlde, as wy oan 'e bitsjutting `grounsop' fan *barm* tinke. Troch de wurdboarterij mei de oare bitsjutting fan *barm* = `erbarming, barmhertichheit' ûntstie de útdrukking *bier en barmhertichheit kamen gear*, doelend op in sûper, dy't in goede drank oer him hat en mei in stik lead op 'e kop barmhertich, meilydsum, tearhertich, weak wurdt;

4) it sil by einsluten klearrichheit ha, dat de sizwize neat mei *leedbier* of *treastelbier* to meitsjen hat; allikemin binne de bigripen *bier en barmhertichheit* lykbitsjuttend, sa't Folkertsma ornearret.

W.J. Buma.